

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ОБРАЗ АВТОРА / "СМЕРТЬ АВТОРА" В ЛІНГВІСТИЦІ ТЕКСТУ

Барбанюк Олеся Олександрівна,

асп.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті йдеться про дискусійну проблему як термінологічної, так і поняттєвої неузгодженості щодо знакопозначення присутності/відсутності автора (його представника) у художньому тексті. Здійснюється аналіз наявних дефініцій та спроба їх диференціювати, пошук спільного в поглядах дослідників.

Ключові слова: автор, образ автора, імпліцитний автор, смерть автора, авторська свідомість, суб'єкт мовлення.

Багатомірність авторської присутності в тексті, наявність різних підходів до розуміння проблеми автора значною мірою вплинули на існування термінологічної дублетності, як-от: *автор* [Виноградов 1980; Бахтін 1975], *авторська свідомість* [Корман 1971], *образ автора* [Виноградов 1980; Бахтін 1986; Валгіна 2004], *абстрактний автор* [Еко 2002] *позиція автора* [Успенський 2003] у знакопозначенні різних іпостасей автора.

Вивченню проблеми автора у її термінологічному аспекті, вдосконаленню термінологічного апарату, уточненню поняття "образ автора" присвятили свої ґрунтовні праці В. Виноградов [Виноградов 1980; 1971], М. Бахтін [Батін 1986], Б. Корман [Корман 1971; 1981]; розробці методики аналізу авторської свідомості у різних жанрових формах – В. Виноградов [Виноградов 1980], Б. Корман [Корман 1981] та концепції "зникнення", "смерті" автора – Р. Барт [Барт 1989], М. Фуко [Фуко 2002] та ін.

Актуальність дослідження передусім зумовлена необхідністю уточнення сучасного розуміння поняття "образ автора", трансформованого крізь призму постмодерністської епістемології.

Мета статті – проаналізувати характер співвідношення понять *образ автора* / *"смерть автора"* на сучасному етапі розвитку лінгвістики тексту.

Завдання: – систематизувати наявні дефініції позначення *"образу автора"* у лінгвістиці тексту; – визначити спільні позиції дослідників у характеристиці категорії *"образ автора"*; – проаналізувати засадничі положення концепції *"смерті автора"* у розумінні ролі автора в цілому.

Об'єктом дослідження стали погляди мовознавців-текстологів з проблеми присутності/відсутності автора як ідеологічної фігури в художньому тексті.

Предметом дослідження є динаміка категорії "образ автора" в лінгвістиці тексту.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні бінарного характеру таких понять лінгвістики тексту, як *образ автора* / *"смерть автора"*.

Витоки проблеми авторського начала у художньому творі були осмислені ще у ХІХ ст. передусім у роботах О.О. Потебні, проте формування теорії автора як цілісної та завершеної системи відбулося у ХХ ст. у працях В. Виноградова [Виноградов 1980; Виноградов 1971], Г. Гуковського [Гуковский 1959], М. Бахтіна [Бахтин 1975; Бахтин 1986], Б. Кормана [Корман 1971; Корман 1981]. Проте, як зазначав Г. Гуковський, саме поняття про *автора* як "точки зору" (укр. позиції) та *"образу"* складалося повільно, фрагментарно, під яким дослідник розумів утілення тієї свідо-

ності, "точки зору ...<...>..., що формувала ідейну спрямованість твору" [Гуковский 1959, 201]. Власне Г. Гуковський та В. Виноградов першими підкреслили, що автор – це не простий суб'єкт мовлення, а "втілення суті твору", "фокус цілого" [Виноградов 1971], "утілення свідомості, що визначає зображуване" [Гуковский 1959].

Проблема авторської присутності набула нового потлумачення у постмодерністів до її крайнього висвітлення в концепції про "смерть автора" Ролана Барта [Барт 1989]. У класичному розумінні категорія "образ автора" не має чіткої дефініції і визначається як "відображена у творі особистість автора-творця, яка знаходить свій вияв у формі певної світоглядної позиції, що стоїть за всім зображеним у творі" [Галич 2001], як багатофункціональне утворення, яке забезпечує взаємозв'язок і взаємодію елементів художнього цілого [Виноградов 1971], як суб'єкт естетичної діяльності [Бахтин 1986], як носій певної концепції [Корман 1971], як семантико-стилістичний центр твору [Валгина 2004].

У роботі "Про теорію художнього мовлення" В. Виноградов розглядає "автора" на лінгвістичному рівні як конкретну "художньо-мовну свідомість", "індивідуальну словесно-мовленнєву структуру..." [Виноградов 1980, 203]. Категорія, у якій схрещуються всі інтенції твору, за В. Виноградовим, дістала назву "образ автора" [Виноградов 1971]. Учений неодноразово підкреслює нетотожність образу автора і суб'єкта мовлення, вказуючи на моменти художньої гри, літературного "акторства" автора, який виступає у власному творі у різних ролях. Водночас В. Виноградов вважав неприйнятним обмеження вивчення образу автора лише проблемами мови та стилю, стверджуючи, що "ця категорія може вивчатись одночасно і наукою про мову художньої літератури і літературознавством" [Виноградов 1971, 106]. Варто звернути увагу і на той факт, що в колі наукових інтересів науковця перебувала радше проблема вивчення мови художнього твору, дослідження оповідної структури, а, отже, розв'язання проблеми автора, образу автора пов'язувалося в першу чергу з питанням мовного вираження [там само]. На думку дослідника, зображення світу в літературному творі розгортається через динаміку різних стилістичних шарів, форм та типів мовлення [там само, 181]. Ось чому і образ автора визначається В. Виноградовим як складна мовленнєва структура, яка, синтезуючи усі стилістичні прийоми художнього твору, виявляє єдність художнього стилю [там само, 151]. У концепції дослідника образ автора є багатофункціональним поняттям, яке визначає експресивно-мовленнєві форми оповіді й прийоми словесного вираження, забезпечує взаємозв'язок і взаємодію елементів художнього цілого, виконує інтеграційну функцію, оскільки "є концентрованим втіленням суті твору" [Виноградов 1971, 87, 151].

Проблему автора досліджував і Михайло Бахтін, який звернувся до неї у філософському аспекті. У своїх працях мовознавець не погоджується з підходом В. Виноградова, стверджуючи, що "творча свідомість автора ніколи не збігається з мовною свідомістю [Бахтин 1986, 16]; мовна свідомість, на думку М. Бахтіна, – це той момент, матеріал, який керується лише художнім завданням" [там само]. М. Бахтін розуміє автора як ієрархічно організоване явище, до складу якого входять "первинний" – не створений, "вторинний автор" – образ автора, створений первинним [там само]. Первинний автор, за визначенням ученого, ніколи не може увійти у будь-який створений ним образ. Крім того, М. Бахтін виділяв також і біографічного ав-

тора. Щодо термінологічного словосполучення "образ автора", то воно, на думку М. Бахтіна, є суперечливим, адже "будь-який образ стає неодмінно результатом творчої активності суб'єкта" [Бахтин 1975, 405; Бахтин 1986, 304]. "Образ автора" доцільно вживати стосовно вторинного автора, оскільки він може бути лише результатом творчої дії митця, належним творові образом, що є внутрішньо текстовим елементом" [Бахтин 1986, 305]. Ось чому в понятті "образ автора" М. Бахтін поєднав такі художні явища, як образ розповідача й образи, які вказують на позалітературну особистість митця – автобіографічних та ліричних героїв [там само, 304]. Автор у концепції ученого виступає передусім як суб'єкт естетичної діяльності, що організує художнє ціле, зберігаючи позицію "позаперебування" щодо створеного світу і виявляючись лише у художньому творі як цілому [Бахтин 1986; 1975].

Новий етап розробки та вивчення теорії автора та методики аналізу авторської свідомості пов'язаний передусім з іменем Б. Кормана, який удосконалив термінологічний апарат, диференціюючи різноманітні вживання слова "автор": автор як реально існуюча людина, тобто біографічний автор; автор як творець, емпіричний автор; автор як носій концепції, певного погляду на дійсність, концепований автор; автор у позначенні деяких явищ, характерних для окремих жанрів та родів [Корман 1971, 199]. У працях Б. Кормана проблема автора вивчається як власне проблема авторської свідомості, опосередковано вираженої у тексті, позиції автора у художньому тексті, різних форм авторської присутності. Учений вважає, що потрібно закріпити за терміном "автор" значення "носій певної концепції; суб'єкт свідомості, вираженням якої є весь твір або їхня сукупність" [Корман 1971, 201; Корман 1981, 41–53], і у такий спосіб уникнути отождолення концепованого автора з автором біографічним, або з різними суб'єктами оповіді, "виявами автора", характер яких залежить від родової та жанрової специфіки твору [Корман 1982].

"Концепований автор" Б. Кормана та "образ автора" В. Виноградова співвідносяться з категорією "імпліцитного, абстрактного" автора, під якою сучасні науковці, зокрема І. Ільїн розуміє інтеграцію оповідних прийомів, або свідомість, в якій усі елементи тексту набувають значення [Ильин 2001, 98–99]. "Імпліцитний автор" у розумінні У. Бута – це авторське друге я, в якому він убачає передусім універсальну категорію на позначення авторської присутності у тексті і яка актуалізується у формі персоніфікованого чи неперсоніфікованого, достовірного чи недостовірного оповідача [Бут 1996, 141]. З цього приводу цікавим є погляд Т. Воропай, яка стверджує, що "імпліцитний автор" існує на межі між реальним автором та текстом, актуалізуючись у сприйнятті читача [Воропай 1999, 306]. Імпліцитний автор у розумінні М. Бал є інстанцією, що відповідає за "побудову наративного тексту", "продуцентом значень", "абстрактним автором", "втіленням семантичної структури тексту" [цит. за пр. Шмидт 2003, 51]. Натомість В. Шмідт з ним не погоджується, вважаючи автора продуцентом значень з погляду текстотворення, а результатом значення автор стає лише у процесі сприйняття, тому йдеться про "об'єктивну" та "суб'єктивну" основи однієї й тієї ж інстанції, яку дослідник пропонує називати "абстрактним автором" [Шмидт 2003, 45]. Така категорія, слідом за В. Шмідтом, є "семантичним центром твору", в якому сходяться всі творчі лінії тексту, образом, який присутній у тексті й водночас реконструюється читачем [Шмидт 2003, 41].

Узагальнюючи ідеї В. Виноградова, М. Бахтіна, Б. Кормана можливим видається визначення певних загальних характеристик категорії автора: по-перше, авторській активності належить провідна роль в оформленні й організації художнього твору, по-друге, автор забезпечує взаємозв'язок та взаємодію елементів художнього цілого; по-третє, автор виступає смисловим центром або смисловим фокусом цілого.

У дослідженнях Б. Успенського [Успенский 2000] категорія "образ автора" розглядається дещо по-іншому. На перший план дослідник висуває поняття "авторської позиції", "авторського слова", "авторського мовлення" та ін. Аналіз авторської позиції, слідом за Б. Успенським, – це визначення ракурсів (ідеологічного, просторово-часового, психологічного), з яких ведеться оповідь, і вивчення їхньої взаємодії. Категорія образ автора, на думку дослідника, включає в себе внутрішню та зовнішню "авторську" позицію, що дає ефект "авторського всезнання".

Образ автора визначається ще як особистісне ставлення до предмета зображення, яке втілюється в мовленнєвій структурі тексту (твору) [Валгина 2004, 123]. Визначення образу автора як "семантико-стилістичного центру літературного твору", переконана Н. Валгина, є науково перспективним і може бути застосоване до текстів лише художньої організації, оскільки організація мовленнєвих засобів для передачі будь-якого змісту (наукового, естетичного) завжди здійснюється інтерпретаційно, авторськи односпрямовано [там само]. Цікавою з цього приводу видається позиція Н. Бонецької, яка стверджує, що проблема авторського образу тісно пов'язана з проблемами сприйняття та інтерпретації [Бонецкая 1986]. Закінчивши читання, у свідомості реципієнта залишається певний слід, який дослідниця називає "образом автора", що з кожним новим прочитанням змінюється.

Одночасно з класичним підходом до вивчення проблеми автора, в якому уже закладені основи нового розуміння цієї категорії художнього твору, французький постструктураліст Р. Барт започаткував ідею "зникнення", "смерті автора". Найбільш цитованою і дослідженою в цьому аспекті є його робота "La mort de l'auteur" ("Смерть автора") [Barthes 1973, 1994], в якій дослідник постулює, що автор не є споконвічною та необхідною приналежністю літератури: наприкінці XIX – поч. XX ст. автор-Бог втратив своє сакральне призначення та смислоутворювальні функції [Барт 1989].

Поява такої теорії, зумовленої впливом постмодерністської філософії [Барт 1989; Фуко 2002], що відстоювала відмову від розпізнавання авторських інтенцій, не могла не вплинути на тлумачення і без того багатомірного терміна "автор". Вихідним постулатом Р. Барта є те, що автор утілюється в тексті і потім неминуче помирає. "Чим скоріше автор відсторонюється, тим більш марними стають зусилля "розшифрувати (декодувати) текст... Письмо повсякчасно породжує смисл, але останній одразу зникає, відбувається систематичне вивільнення смислу" [Барт 1983, 321]. Структура тексту, зазначає Ж. Дерріда становить безліч прихованих цитат, культурних джерел, "гру знаків" [Деррида 1995, 171], отже, і нескінченні витлумачення. Р. Барт говорить про усунення автора на всіх рівнях. "Будь-який художній твір твориться тут і зараз, а автор заміняється скриптором, який народжується одночасно з текстом, або читачем, кожен раз конструюючи текст по-новому" [Барт 1989, 389]. Заміна автора скриптором усуває будь-які претензії на однозначність прочитання, встановлення єдиного смислу, ось чому "смерть автора" спричиняє

"народження читача", що стає тим простором, де "відбиваються усі до єдиної цитати, з яких складається письмо" [там само], і фокусує множинність значень. Ця теорія виникла як шлях зупинити намагання дослідників тлумачити авторові думки і переконання та приписувати письменникові погляди, які належать суб'єктам мовлення художнього твору.

Споріднені ідеї були висловлені і М. Фуко, який зазначав, що "маркер письменника тепер – лише своєрідність його відсутності" [Фуко 2002, 605]. Автор у його традиційному тлумаченні (невичерпне джерело знань) є ідеологічною фігурою, позбавленою статусу свідомого творця. Роль автора, за М. Фуко, полягає в тому, що він є принципом "заощадження у множинності значень", тобто певним "функціональним принципом, який перешкоджає вільній циркуляції, вільному маніпулюванню, вільній композиції, декомпозиції чи рекомпозиції уяви" [Зубрицька 2002, 611–612].

Цікаві погляди з питання присутності/відсутності автора у тексті належать У. Еко [Еко 2002], який стверджував, що єдиний автор, якого ми здатні бачити – це "зразковий автор", який ототожнюється з "інтенцією тексту" [Еко 2002, 567]. Такий зразковий автор суттєво відрізняється від емпіричного (первинного, за М. Бахтіним) автора, ось чому реальна особа письменника залишається поза межами досяжності для читача.

Висновки та подальші перспективи досліджень. Проблема автора і надалі залишається однією з найдискусійніших у сучасній лінгвістиці тексту. Різні витлумачення категорії образу автора – це спроба дослідників якнайточніше визначити присутність/відсутність автора у тексті, простежити імплікацію суб'єкта в дискурсі. Переосмисливши розуміння автора як суб'єкта творчості, М.Фуко та Р. Барт на його місце ставлять фігуру *письма*, розуміючи останнє як деструкцію будь-якого голосу. З огляду на проаналізовані визначення та трактування поняття автора, видається коректною така дефініція: автор тексту – це образ, що не формується остаточно в тексті, а інтерпретується у свідомості читача під час кожного прочитання твору.

В статье идет речь о дискуссионной проблеме как терминологического, так и понятийного несогласования относительно знакообозначения присутствия/отсутствия автора (его представителя) в художественном тексте. Осуществляется анализ имеющихся дефиниций и попытка их дифференциации, а также поиск общего во взглядах исследователей.

Ключевые слова: автор, образ автора, имплицитный автор, смерть автора, авторское сознание, субъект речи.

The article reveals the debatable problem of terminology inconsistency to denote the author's (his representative) presence/absence in the text. The analysis of the existing definitions and the attempt to differentiate them as well as the search for the common in the ideas of researchers are being carried out.

Key words: author, implicit author, image of an author, death of an author, author's consciousness, subject of speech.

Література:

1. Барт Р. Нулевая степень письма // Семиотика / [Сост., вступ. статья и общ. ред. Ю.С. Степанова]. – М.: Радуга, 1983. – С. 306–349.
2. Барт Р. Смерть автора / Р. Барт // [В кн. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика]. – М.: Прогресс, 1989. – С.384–391.

3. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
4. *Бахтин М.М.* Вопросы литературы и эстетики . Исследования разных лет / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Худ. лит, 1975. – 504 с.
5. *Бонецкая Н.К.* "Образ автора" как эстетическая категория / Н.К. Бонецкая // Контекст-1985. Литературно-критические исследования. – М.: Наука, 1986. – С. 241–269.
6. *Бут У.* Риторика художественной прозы / У. Бут // Вестник Моск. ун-та. Сер.9. Филология. – 1996. – № 3. – С. 132–159.
7. *Валгина Н.С.* Теория текста / Нина Сергеевна Валгина. – М.: Логос, 2004. – 280 с.
8. *Виноградов В.В.* О языке художественной прозы / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
9. *Виноградов В.В.* О теории художественной прозы / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.
10. *Воропай Т.С.* В поисках себя. Идентичность и дискурс / Т.С. Воропай. – Харьков: ХГПУ, 1999. – 418 с.
11. *Галич О.* Теорія літератури: підручник / Галич О., Назарець В., Васильов Є.. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
12. *Гуковский Г.А.* Реализм Гоголя / Григорий Александрович Гуковский. – М.: Гос. из-во худ. лит-ры, 1959. – 530 с.
13. *Деррида Ж.* Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук / Ж. Деррида // Вестник МГУ. Сер. "Филология". – 1995. – № 3. – С. 171.
14. *Еко У.* Поміж автором і текстом / У.Еко // Антологія світової літ.-крит. думки ХХ ст / [За ред. М.Зубрицької]. – Львів: Літопис, 2002. – С. 564–578.
15. *Ильин И.П.* Постмодернизм. Словарь терминов / Илья Ильин. – М.: ИНИОН РАН – INTRADA, 2001. – 384 с.
16. *Ильчук Ю.* Автор як генератор смислу в тексті (проблема інтерпретації "Повістей Белкіна" О.С.Пушкіна) / Ю.Ильчук // Наукові записки НаУКМА. – Т. 17. – Філологія. – К., 1999. – С. 17–22.
17. *Ильчук Ю.* Теорія автора і структурно-суб'єктний аналіз тексту / Ю. Ильчук // Наукові записки НаУКМА. – Т. 4. – Філологія. – К., 1998. – С. 12–17.
18. *Корман Б.* Целостность литературного произведения и экспериментальный словарь литературоведческих терминов / Б. Корман // Проблемы истории критики и поэтики реализма. – Куйбышев: Изд-во КГУ, 1981. – С. 41–53.
19. *Корман Б.* Итоги и перспективы изучения проблемы автора / Б.Корман // Страницы истории русской литературы / [Под ред. Д.Ф. Маркова]. – М.: Наука, 1971. – С. 199–207.
20. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літ.-крит. думки ХХ ст. / [За ред. М. Зубрицької]. – Львів: Літопис, 2002. – 832 с.
21. *Успенский Б.* Поэтика композиции / Борис Успенский. – СПб.: Азбука, 2000. – 352 с.
22. *Фуко М.* Що таке автор? / М. Фуко // Антологія світової літ.-крит. думки ХХ ст. / [За ред. М. Зубрицької]. – Львів: Літопис, 2002. – С. 598–613.
23. *Шмидт В.* Нарратология / Вольф Шмидт. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
24. *Barthes R.* La mort de l'auteur // Barthes R. Euvres complètes. – Т. 2: – 1966 – 1973.– Р., 1994. – Р. 491–495.